

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ชุมชนอีสาน(ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย) ถือว่าเป็นชุมชนเกษตรกรรม (บัวพันธ์, 2545) เนื่องจากการสืบทอดแนวทางการปฏิบัติทางการเกษตรเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน โดยทำการผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน เหลือจากการบริโภคจึงนำมาแลกเปลี่ยนผลผลิตอย่างอื่นกับคนในชุมชน ที่เหลือค่อยจำหน่ายเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัว (สุวิทย์ และคารารัตน์, 2541) จากสภาพดินของภูมิภาคนี้ส่วนใหญ่เป็นดินทรายมีคุณสมบัติระบายน้ำได้ดีการกักเก็บน้ำได้น้อยจึงทำให้ภูมิภาคนี้ถูกมองว่าเป็น “ดินทรก้นการ” (ชวัช, 2532) ซึ่งส่งผลให้คนมีการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานเพื่อแสวงหาพื้นที่ ที่เหมาะสมในการเพาะปลูก และทำการตั้งถิ่นฐานใหม่ (Fukui, 1995 และคำพูน, 2523) นอกจากนี้ยังมีอีกหลายปัจจัยที่ส่งผลต่อการย้ายถิ่นเพื่อตั้งถิ่นฐานใหม่ของคนอีสานเช่นการเพิ่มขึ้นของประชากร ในชุมชนส่งผลถึงความหนาแน่นของประชากรที่เกิดขึ้น (สุวิทย์ และคารารัตน์, 2541) และมีผลทำให้การถือครองพื้นที่ทำกินลดลงก็ส่งผลต่อการแสวงหาที่อยู่ใหม่ของคนเพื่อทำการเพาะปลูก (Dixon, 1978) และปัญหาเรื่องของโรคระบาดในพื้นที่เดิมก็มีผลต่อการย้ายถิ่นที่เช่นกัน (Seri and Kevin, 1990; Dixon, 1978)

การย้ายถิ่นฐานของคนอีสาน มักไปเป็นครอบครัวหรือหมู่เครือญาติในยุคก่อนปี 2490 (หรือเมื่อก่อน 60 ปีที่แล้ว) (Dixon, 1978; คำพูน, 2523; จุฬาร และคณะ, 2529) เมื่อพบพื้นที่ และ/หรือสถานที่ เหมาะสม และยังไม่มีการจับจองเป็นกรรมสิทธิ์ของใครก็ทำการบุกเบิกเพื่อตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัย และสร้างที่ทำกิน

สำหรับการตั้งถิ่นฐาน หรือการปลูกสร้างบ้านเรือนของเกษตรกรภาคอีสานมักมีลักษณะอยู่รวมกันเป็นกระจุก (Clustered Settlement) และล้อมด้วยที่ทำกินส่วนการตั้งบ้านเรือนตามทางยาวตามลำน้ำมีน้อยมาก (จารุบุตร, 2519) ทั้งนี้ลักษณะพื้นที่ตั้งหมู่บ้านของคนอีสานสร้างเป็นกลุ่มบนที่ดอน หากเป็นหมู่บ้านที่เก่าแก่จะมีความหนาแน่นสูงมาก (Dixon, 1978) และหากพิจารณาผังของหมู่บ้านประกอบกับความสัมพันธ์ทางเครือญาติพบว่ากลุ่มบ้านเรือน 5-10 หลังคาเรือนที่อยู่ติดกันมักเป็นเครือญาติที่ใกล้ชิดกัน ซึ่งในแต่ละกลุ่มมีผู้อาวุโสของตระกูลที่เป็นที่เคารพและเชื่อฟังของหัวหน้าครอบครัวอื่นๆ ที่เป็นที่เรียกว่า “เจ้าโคตร” ทั้งนี้การวางผังของหมู่บ้านไม่ค่อยมีระเบียบแบบแผน และมีทางเดินติดต่อกันทุกครัวเรือน ถึงแม้ว่าเมื่อลูกหลานมีครอบครัวหากไม่อาศัยอยู่กับพ่อแม่ก็มักปลูกบ้านหลังใหม่ในที่ดินที่ใกล้ชิดกับบ้านเดิมของพ่อแม่ (ชวัช, 2532) สาเหตุดังกล่าวคือลูกหลานเหล่านั้นต้องดูแลพ่อแม่ หรือผู้มีพระคุณ เนื่องจากคนอีสาน มีแนวคิด และความเชื่อในเรื่อง บาป บุญ หรือด้วยเรื่องผี อย่างเคร่งครัด(Seri and Kevin, 1990) สำหรับเหตุผลอีกประการหนึ่งด้วยภาคอีสานมีความกันดารส่งผลให้โจรผู้ร้ายมีจำนวนมาก (Pendleton, 1943และ เดช, 2546) การอยู่รวมกันเป็นกระจุกเป็นการป้องกันภัยจากโจรผู้ร้ายซึ่งมีผลต่อปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สินของเกษตรกร

ด้วยปัจจัยหลายด้านเช่น ภูมิประเทศ ความเชื่อ ความเป็นชุมชน รวมถึง ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินประกอบกันส่งผลให้ลักษณะหมู่บ้านของคนอีสานต้องมีการสร้างรวมกันเป็น กระจุก หรือกลุ่มก้อนไม่ออกไปอาศัยอยู่โดดเดี่ยวภายนอกหมู่บ้านในที่ทำกินรอบหมู่บ้าน

ที่มาของคำถามวิจัย จากลักษณะการตั้งบ้านเรือนของคนอีสานในอดีตมักกระจุกตัวเฉพาะในพื้นที่อยู่อาศัยภายในหมู่บ้านเท่านั้น แต่อาจมีบางส่วนที่มีการออกมาอาศัยอยู่นอกหมู่บ้าน ซึ่งเป็นลักษณะการออกมาอยู่ชั่วคราว หรือบางช่วงฤดูกาลทำนาเท่านั้น (Dixon, 1978) แต่จากการศึกษาภาคสนามเบื้องต้นในปี พ.ศ. 2549 ผู้วิจัย ได้พบว่ามีเกษตรกรภายในหมู่บ้านมีการย้ายออกมาอาศัยอยู่ที่พื้นที่ทำการเกษตรนอกหมู่บ้านกันมากขึ้นซึ่งเป็นปรากฏการณ์แตกต่างไปจากอดีตที่เคยเป็นมาซึ่งอาจเกิดจากความหนาแน่นของบ้านเรือนในชุมชน มาก่อนหน้านี้ภาครัฐเคยมีหลายโครงการ เช่น โครงการเกษตรแบบผสมผสาน และอื่นๆ(ณรงค์ และคณะ, 2528 และอนุสรณ์, 2546) ได้มีกิจกรรมที่เอื้อประโยชน์ให้กับเกษตรกรสามารถออกมาอาศัยอยู่ที่ทำกินนอกหมู่บ้านก็ตาม แต่การย้ายออกมาอาศัยในที่ทำกินก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้จึงเกิดคำถามว่าในปัจจุบัน “ทำไมเกษตรกรจึงแยกตัวออกไปอาศัยในที่ทำกินนอกหมู่บ้าน และเกษตรกรเหล่านั้นดำเนินกิจกรรมทางการเกษตรแบบใด”

ด้วยคำถามดังกล่าวส่งผลให้เกิดการศึกษาในครั้งนี้ โดยมุ่งเน้นหาคำตอบถึงสาเหตุที่ส่งผลให้เกษตรกรย้ายออกไปอาศัยอยู่นอกชุมชนรวมถึงปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์นี้

2. สมมุติฐาน

- 2.1 ความหนาแน่นของบ้านเรือนภายในพื้นที่อยู่อาศัยมีผลต่อการย้ายออกไปอาศัยในพื้นที่ทำกินของเกษตรกร
- 2.2 การที่เกษตรกรย้ายออกไปอาศัยอยู่ที่ทำกินส่งผลให้เกษตรกรดำเนินกิจกรรมเกษตรที่มีความประณีตขึ้น

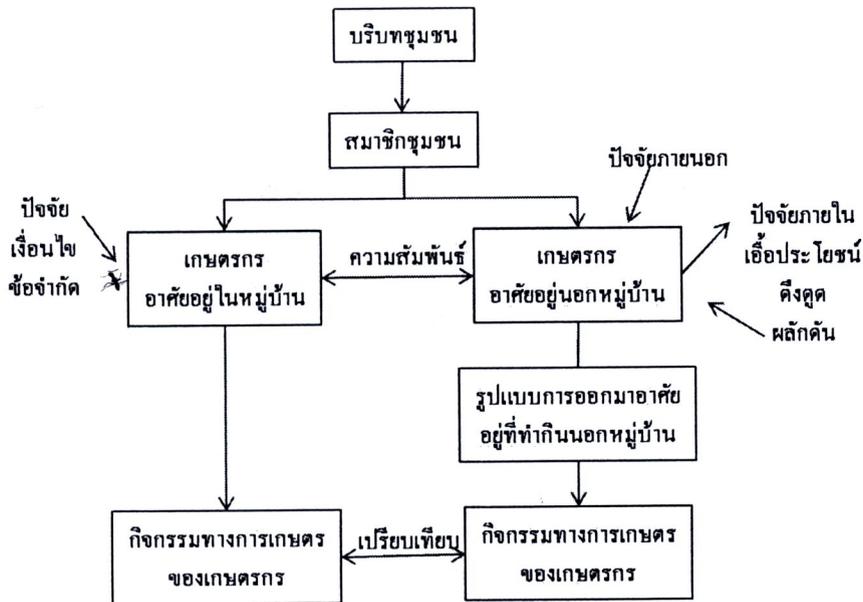
3. วัตถุประสงค์

- 3.1 จำแนกระดับความหนาแน่นของจำนวนหลังคาเรือนในเขตที่อยู่อาศัยของหมู่บ้าน
- 3.2 การจำแนกประเภท และลักษณะของเกษตรกรที่ออกไปอาศัยอยู่ที่ทำกินหมู่บ้าน
- 3.3 เปรียบเทียบกิจกรรมของเกษตรกร ในที่ทำกิน ก่อน ออกไปอาศัยอยู่ที่ทำกิน และปัจจุบันเมื่อออกมาอาศัยอยู่ที่ทำกินนอกหมู่บ้าน
- 3.4 การจำแนกปัจจัยต่างๆที่ส่งผลให้เกษตรกรที่ออกไป และไม่ออกไปอาศัยอยู่ที่ทำกินนอกหมู่บ้าน
- 3.5 เปรียบเทียบความประณีต(intensity)ในการดำเนินกิจกรรมทางการเกษตรระหว่างเกษตรกรที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน และในที่ทำกินนอกหมู่บ้าน

4. กรอบแนวคิดในการวิจัย

สำหรับกรอบการศึกษานี้ต้องมีการพิจารณาถึงบริบทของชุมชนเพื่อให้ทราบถึงลักษณะของชุมชน และประเภทของเกษตรกรที่มีอยู่ทั้งหมดภายในชุมชนและอยู่นอกชุมชน เกษตรกรเหล่านี้มีทัศนคติ และความสัมพันธ์ต่อกันเช่นไร และเกษตรกรเหล่านี้มีรูปแบบการเกษตรแบบใด ทั้งนี้ในมิติของเกษตรกรแล้วการเกษตรแบบประณีตนั้นมีผลต่อการผลิตของเกษตรกรเหล่านั้นอย่างไร สำหรับเกษตรกรที่อาศัยอยู่นอกชุมชน

นั้นมีปัจจัยอะไร หรือแรงผลักดันอะไรที่ส่งผลให้เกษตรกรเหล่านั้นตัดสินใจย้ายออกไปอาศัยอยู่นอกหมู่บ้าน และเกษตรกรที่อาศัยอยู่ในชุมชนนั้นมีแรงดึงดูด หรือเงื่อนไขอะไรที่ทำให้ไม่ออกไปอาศัยอยู่นอกหมู่บ้านกรอบแนวคิดเหล่านี้สามารถสรุปได้ดังภาพที่ 1-1

ภาพที่ 1-1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

5. ขอบเขต และข้อจำกัดของการวิจัย

การวิจัยทำในเขตพื้นที่จังหวัดขอนแก่น ระยะเวลาในการศึกษาสถานการณ์เบื้องต้นอยู่ในระหว่างกลางปี พ.ศ. 2550 และระยะเวลาเก็บข้อมูลจะอยู่ในช่วงระยะเวลา ปลายปี พ.ศ. 2550 ถึง กลางปี พ.ศ. 2552 กลุ่มประชากรศึกษา คือกลุ่มเกษตรกรที่ทำการเกษตรและอาศัยในหมู่บ้านเวลากลางคืน กับกลุ่มเกษตรกรที่อาศัยนอนค้างคืนอยู่ที่พื้นที่การเกษตร และกลุ่มผู้รู้ภายในชุมชน โดยการศึกษาครั้งนี้มุ่งเน้นไปที่เกษตรกรที่ทำการเกษตร เนื้อหา มุ่งเน้นศึกษาถึงปัจจัยที่ทำให้เกษตรกรย้ายออกไปอาศัยอยู่ที่ทำกินนอกหมู่บ้าน

6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

การศึกษาเป็นการอธิบายปรากฏการณ์ภายในชุมชนที่เกิดขึ้น และรูปแบบการปรับตัวของเกษตรกรต่อระบบการเกษตรพร้อมวิถีการดำรงชีวิตในปัจจุบันนับว่าเป็นความรู้ใหม่ที่จะมีเกิดขึ้น ทั้งนี้ข้อมูลดังกล่าวนี้สามารถนำไปพัฒนาใช้ในการวางแผนผังการขยายชุมชน หรือส่งเสริมกิจกรรมทางการเกษตรของเกษตรกรได้ในลำดับต่อไป

7 คำจำกัดความ

หมู่บ้าน(Village): สำหรับการศึกษานี้เป็นหน่วยหนึ่งทางสังคมซึ่งเป็นสถานที่ก่อตั้งบ้านเรือนหลายๆบ้านเรือนรวมกันมีขนาดใหญ่กว่าคุ่ม หรือชอย แต่เล็กกว่าเทศบาล ทั้งนี้รวมเอาวัดหรือศาสนสถาน โรงเรียนเข้าไว้ด้วย ทั้งนี้ หมู่บ้าน อาจมีมากกว่า 1 หมู่การปกครองของหน่วยการปกครองจากภาครัฐซึ่งมีผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวหน้าปกครอง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525 และ The American Heritage Dictionary, 1985)

บริเวณพื้นที่อยู่อาศัย (Residence area): สำหรับการศึกษานี้คือ พื้นที่ที่มีการสร้างบ้านเรือนรวมตัวกันเป็นหมู่บ้าน หรือกลุ่มซึ่งอยู่ในบริเวณหมู่บ้าน (Marriam Webster's Dictionary, 2003) ซึ่งรวมถึงคุ่มหรือชอยและถนนบริเวณภายในหมู่บ้านด้วย

ครอบครัว (Family): สำหรับการศึกษานี้หมายถึง สถาบันพื้นฐานของสังคมที่ประกอบด้วยสามีภรรยา ลูก รวมถึงญาติพี่น้อง และปู่ ย่า ตายาย ซึ่งอาจอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน หรือต่างครัวเรือนก็ได้ ทั้งนี้ทั้งนั้นอาจใช้ร่วมกันกับคำว่า “ญาติพี่น้อง” ประกอบกันในการศึกษานี้(ราชบัณฑิตยสถาน, 2525; The American Heritage Dictionary, 1985; Marriam Webster's Dictionary, 2003)

ครัวเรือน (Household): สำหรับการศึกษานี้หมายถึง สมาชิกในครอบครัวที่อยู่บ้านเรือนเดียวกัน ทั้งนี้ ณ ปัจจุบันอาจอาศัยอยู่ หรือไม่อาศัยอยู่ในบ้านเรือนนั้นๆ ก็ได้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525; วิทยาลัยประชากรศาสตร์, 2552; The American Heritage Dictionary, 1985; Marriam Webster's Dictionary, 2003)

บ้านเรือน(Household): สำหรับการศึกษานี้หมายถึงสถานที่อยู่อาศัยที่มีคนอยู่อาศัยหรือเป็นสถานที่ที่สามารถอยู่อาศัยได้(ราชบัณฑิตยสถาน, 2525; วิทยาลัยประชากรศาสตร์, 2552; The American Heritage Dictionary, 1985; Marriam Webster's Dictionary, 2003)

หลังคาเรือน(House): สำหรับการศึกษานี้หมายถึงจำนวนของบ้านเรือน หรืออาจใช้เป็นหน่วยในการนับจำนวนของบ้านเรือน(ราชบัณฑิตยสถาน, 2525; วิทยาลัยประชากรศาสตร์, 2552; The American Heritage Dictionary, 1985; Marriam Webster's Dictionary, 2003) ซึ่งอาจมีหรือไม่มีสมาชิกของครัวเรือนก็ได้

ที่ทำกิน (Farmland): สำหรับการศึกษานี้คือ สถานที่ประกอบกิจกรรมทางการเกษตรของเกษตรกร ซึ่งมีสิทธิครอบครอง หรือทำกินในพื้นที่ดังกล่าวมักอยู่รอบบริเวณพื้นที่อยู่อาศัยหมู่บ้าน